

Tartu institūta arhīvs un bibliotēka

Rolands Veilers

Tartu institūta Dr. Endela Aruja arhīvs un bibliotēka

Ievads: Tartu koledža, Tartu institūts un tā bibliotēka un arhīvs Toronto

Tartu koledžu, astoņpadsmitstāvīga studentu kopmītne Toronto universitātes tuvumā, oficiāli atklāja 1970.gada septembrī. Tās statūti pieprasīja, lai koledža cita starpā atbalsta kultūras un izglītības darbu. 1972.gadā koledža dibināja Tartu institūtu kā autonomu institūciju, kas veicina kultūras un izglītības attīstību. Vispārējos vilcienos iezīmētajos institūta uzdevumos ir ietverta arī arhīva un bibliotēkas izveidošana, iekļaujot kultūras, tai skaitā Kanādas minoritāšu, sevišķi igauņu literatūras, mūzikas un mākslas pētniecību un veicināšanu un Kanādas igauņu politiskās, kultūras un ekonomiskās darbības analīzi un studijas.

Dr. Andela Aruja, pirmais Tartu institūta sekretārs, bija arhīva un bibliotēkas radīšanas un paplašināšanas dzinējspēks. Viņš bija dzimis 1911.gadā Igaunijā, 1935.gadā beidzis Tartu universitātes Matemātikas un dabaszinātņu fakultāti, bet 1938.gadā ieguvis maģistra grādu matemātikā. 1939.gadā Kembridžas universitātē Anglijā viņam piešķīra stipendiju un 1943.gadā – doktora grādu. No sākuma viņš strādāja Anglijā, bet 1962.gadā emigrēja uz Kanādu. Pirms aiziešanas pensijā 1976.gadā viņš strādāja Ontario Pētniecības fondā un kā fizikas profesors *Ryerson* Politehniskajā universitātē, kā arī kā viesprofesors Beirutas Amerikāņu universitātē un Nairobi universitātē Kenijā.

Viņš bija aktīvs igauņu biedrību dibinātājs un vadītājs. Sešus gadus viņš bija Londonas Igaņu biedrības valdes priekšsēdis, strādāja Baltijas Padomē, Igaņu namā, kā arī Anglijas Igaņu biedrībā. Blakus savam zinātniskajam darbam viņš sacerēja brošūras un citas publikācijas par Igauniju un igauņiem, ko publicēja apgāds *Northern Publications*, tāpat arī rakstus laikrakstiem. Viņš palīdzēja dibināt avīzi *Eesti Hääl* un strādāja par Londonas redaktoru izdevumā *Baltic Review*. Viņš rakstīja šķirkļus par Igauniju un igauņu valstsvīriem *Encyclopedia Britannica* 1963.gada izdevumam. Kanādā viņš strādāja pie pasaules igauņu saietu *ESTO '84* un bija daudzu organizāciju valdē – Tartu koledžas, *Eestlaste Kesknõukogu Kanadas* un tā tālāk. Kanādas, jo sevišķi Ontario provinces, igauņi ir lielu pateicību parādā dr. Arujam par Anglijas un Kanādas igauņu izglītības un kultūras veicināšanu.

Viņa darbs guva sabiedrības atzinību – viņš bija Tartu universitātes godabiedrs (1990), saņēma Igaunijas valsts V šķiras ordeni *Valgetähe* (1998) un 2002.gadā Tartu universitātes bibliotēkas atzinības medaļu.

Līdz 1972.gadam arhīvs atradās Tartu koledžas divās telpās, pilnās ar dokumentiem, grāmatām, avīzēm un tā tālāk. Jau tad iezīmējās divi galvenie draudi nākotnē – tā kā fondam trūka naudas algām, katalogizēšanas un citus darbus veica tikai brīvprātīgie un, kaut arī telpas Tartu koledžā bija par brīvu, tajās nespēja uzņemt visu nepieciešamos materiālus, arī fiziski tās nebija piemērotas arhīva glabāšanai. Pateicoties jauniešu nodarbinātības programmai, Ontario provinces valdība laiku pa laikam veicināja to studentu darba samaksu, kuri vasarās palīdzēja bibliotēkā. Plauktu un cita inventāra daudzums bija atkarīgs no ziedojumiem vai arī no Tartu koledžas, kura par tiem samaksāja.

1985.gadā dr. Aruja no tiem pensionētiem brīvprātīgajiem, kuri vēlējās palīdzēt arhīva un bibliotēkas darbā, izveidoja Bibliogrāfijas klubu. Kanādas valdības programma „New horizont”, kas tika radīta pensionēto brīvprātīgo atbalstam, piešķīra apmēram 30 000 dolārus. Šī summa

atļāva iegādāties tādas iekārtas kā kopētājus un mikrofilmu lasāmaparātus. Minētais klubs ir neatkarīgs no Tartu institūta. Dr. Aruja kalpoja par tās vadītāju līdz 2004.gada septembrim, kad viņš aizgāja atpūtā no kluba un no visiem viņa posteņiem institūtā. Šodien viņa vietā nepieciešami trīs cilvēki – institūta sekretārs, arhīva un bibliotēkas direktors un Bibliogrāfijas kluba vadītājs. Kā atzinība par Dr. Arujas 25 nokalpotiem gadiem Tartu institūtā, arhīvs un bibliotēka tika nosaukta viņa vārdā par „Dr. Endela Arujas arhīvu un bibliotēku”.

Bibliogrāfijas klubs sarīkoja kādus 26 pasākumus, atzīmējot jubilejas un dažādus ievērināmus notikumus. Pats pirmais tika noorganizēts 1986.gada martā, kad svinēja Tartu institūta 15 gadu jubileju. Pēdējais notika 2006.gada aprīlī, kas bija saistīts ar *Nõo* baznīcas (Igaunija) vīru ansambļa viesošanu. Cits nozīmīgs pasākums bija veltīts dzīvajiem dīpšiem – bēgļiem un 1941.gada jūnijā izsūtīto piemiņai uz Sibīriju. Lielākais pasākums notika 1994.gada novembrī un saucās *Kaugel kodumaast - 50 aastat*” (*50 gadus prom no mūsu tēvzemes*). Šis nedēļu ilga pasākums, kuru klubs rīkoja kopā ar *Eesti Kultuuripärandi Klubi* un *Toronto Eesti Raamatukoguhoidjate Koondis*, aizņēma visas Tartu koledžas 1.stāva telpas, kur notika izstāde, kas atspoguļoja igauņu bēgšanu un dzīvi trimdā un kurā rīkoja daudzskaitlīgus pasākumus. Klubs uztur privātu bufeti, kur svinēt dažādus notikumus, piemēram, Ziemassvētkus un Jauno gadu.

Pirmo lielāko pievedumu saņēmām 1989.gada maijā – 160 kastes, kas svēra ap 5 tūkstošiem kilogramu, ar igauņu grāmatām, avīzēm un tehniskajiem un zinātniskajiem žurnāliem kā igauņu, tā angļu valodā, tādiem kā *National Geographic* un *Readers Digest*. Pirms tam institūts bija aizsūtījis uz Igauniju kādas 150 pakas, kas katra svēra 5 kg. Saņēmēji bija *Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiiviraamatukogu*, Tartu universitāte, *Rahvusraamatukogu* Tallinā, *Teaduste Akadeemia* un septiņas provinces bibliotēkas. Apmaksu sedza privātie ziedotāji un Tartu institūts. Tāda pat svara krava tika sūtīta 1990.gada decembrī. Sūtījumi turpinājās – līdz 2003.gadam uz daudzām bibliotēkām, tai skaitā *Eesti Kirjandusmuuseum*, *Lutsu library*, Igaunijas Mākslas muzejam, *Rahvusraamatukogu*, tika nosūtītas ap 7000 kastu. Institūts kļuvis par savākšanas vietu un tālāk nosūtītāju cilvēkiem un institūcijām, kas vēlas sūtīt publikācijas uz Igauniju. Piemēram, grāmatas tiek savāktas no Kanādas universitātes bibliotēkām un nosūtītas uz Pērnavas koledžu pēc tam, kad tās bibliotēka tika daļēji appludināta.

Tartu institūta bibliotēkas un arhīva stāvoklis šodien

Pēc Dr. Arujas aiziešanas atpūtā no arhivāra un Bibliogrāfijas kluba galvas amata šī organizācija atrodas nepārtrauktu maiņu stāvoklī. Tai ir radusies nepieciešamība kļūt daudz oficiālākai, pat birokrātiskākai kā kolekcijas sakārtošanā un uzraudzīšanā, tā procesuālajā uzbūvē.

Fiziski tā ir neērta. Astoņas telpas ar kopējo platību 236 kvadrātmetri ir izvietotas trijos stāvos. Trešais un ceturtais stāvs ir zem ielas līmeņa, bet otrais agrāk bija garāžas. Tartu koledža šajā stāvā lēnām ievieļ gaismas, uzstāda plauktus un izremontē sienas, kas nodrošina daudz drošāku glabāšanu. Jaunā plauktu sistēma ļaus racionālāk izmantot telpas grāmatām un īpašo kolekciju kabinetus, tādām kā grāmatām ap 1900.gadu, kas kādreiz piederējušas Medsinvelejas (*Medicine Valley*) Igaņu biedrībai un Igaunijas sūtniecībai Anglijā.

Ērtības labad visas arhīvu kastes tiks izvietotas vienā telpā, tāpat arī fotogrāfiju, audio un video ierakstu kolekcijas. Joprojām ir arhīvi, kas jāsakārto un jāizvērtē, piemēram, igauņu mēnešraksta *Meie Elu* materiāli, kas radušies 50 gados, un Dr. *Tõnu* Parminga personīgais arhīvs. Arhīvs ir saņēmis tuvu pie 300 kastēm no kādiem 100 lieliem dāvinātājiem – privātpersonām un organizācijām, plus vēl neskaitāmas sīkākas lietas un atsevišķi dokumenti. No tiem arhīviem,

kurus patlaban kārto, lielākais pieder Dr. Karlam Aunam – 20 kastes, tam seko E.V. Saksa – 12 kastes.

Jaunā katalogizēšanas programma INMAGIC un jaunie datori ir nopirkti. Viss veco grāmatu saraksts un nule saņemto publikāciju un agrāk nekatalogizēto grāmatu saraksts tiek ievadīts datu bāzē. Pavisam apmēram 6300 vienību jau ir datorā, bet vēl nepieciešams ievadīt apmēram 2000. Klasifikācijas sistēmu izveidoja Dr. Aruja, bet Bibliogrāfijas kluba bibliotekāri to ir pārveidojuši. Katalogizēto vienību datu bāze ir pieejama internetā tikai igauņi bibliotēkām. Trīs sadaļām ir pats lielākais vienību skaits, tās ir *Igauņu literatūra* (52 % kataloga vienību), *Igaunijas vēsture* (11%) un *Igauņu kultūra* (8%). Ir cerības beidzot padarīt katalogu pieejamu internetā, bet pa to laiku plānos ir izsniegt ieinteresētām bibliotēkām CD ar katalogu un arī saīsinātu INMAGIC meklēšanas kārtību uz CD.

Tajā pat laikā igauņu mūziķu, aktieru, diriģentu un orķestra mākslinieku fotogrāfijas – apmēram 700 glabāšanas vienību - tiek katalogizētas, izmantojot INMAGIC. Skenēšanai ir atlasītas fotogrāfijas, kas ir novietotas kopā ar īsiem aprakstiem, lai padarītu tās pieejamas. Galvenā grūtība - trūkst to cilvēku, kas identificētu lielu skaitu fotogrāfiju, un tas nozīmē, ka liela daļa nav elektroniskā veidā.

Avīžu, žurnālu, kā arī audio un video lenšu katalogizēšana joprojām notiek. Daudzas 15 – 20 gadus vecu lenšu nav izskatītas un to saglabātības stāvoklis nav zināms. Vēl jāstrādā pie tā, vai un kā šīs lentas pārnest uz ilglaicīgākiem nesējiem.

Kaut arī ir arhīvu satura saraksti rakstītā veidā, tomēr arī tos tiek plānots pārnest uz elektronisko sistēmu līdz ar jau esošajiem pilnīgāka satura aprakstiem.

Plašākās bibliotēkas nodaļas:

- Daiļliteratūra un zinātniskā literatūra pirms Otrā pasaules kara (visstrīdīgākā daļa Ziemeļamerikā);
- Pēckara publikācijas, galvenokārt trimdā izdotās;
- abu krievu un vācu okupāciju laika publikācijas Igaunijā (igauņu oriģināli un tulkojumi);
- citviet pēc otrās padomju okupācijas izdotās publikācijas;
- fotogrāfijas, filmas, video, skaņu ieraksti un citi.

Principā viss materiāls līdz 1950.gadam ir sakārtots un katalogizēts, ieskaitot visu literatūru igauņu valodā un igauņu autoru tulkojumus, kā arī visu vēstures un izglītības literatūra, kas attiecas uz Igauniju un tās tautu. Bibliotēkai, piemēram, ir pilnīgs Igauņu asambleju, parlamenta sēžu protokolu un likumu komplekts (*Riigi Teataja - Canada Gazette* ekvivalents), tāpat arī citu valdības iestāžu publikācijas; daži Tartu universitātes sēžu protokoli; atsevišķi materiāli no pārvietoto personu nometnēm Vācijā; daudzas Igaunijas grāmatas, kas izdotas padomju okupācijas laikā. Ir pilnīga Igaunijas izdevniecību ORTO un EKK izdevumu kolekcija, ieskaitot izdevumus Zviedrijā un Vācijā tūlīt pēc kara. Ir nesakārtots ziņu izdevumu, teātra un dziesmu svētku programmu kolekcija un citi materiāli no igauņu organizācijām Kanādā, arī Toronto izlaisto avīžu *Meie Elu* un *Vaba Eestlane* komplektu otrie eksemplāri, kā arī daudzu citu avīžu nepilnīgi komplekti.

Rodas jautājums par pētnieku un jebkura interesenta pieejas iespējamību šai kolekcijai. Bibliotēka ir uzziņu, bet ne vadošā bibliotēka. Ir jāatrisina jautājums par starpbibliotēku apmaiņu. Visdrošāk būtu sūtīt tikai kopijas. Tas pats attiecas uz fotogrāfijām un skaņu ierakstiem. Patlaban bibliotēkai nav iekārtas, kas pārnestu oriģinālizdevumus citā formātā. Uz šo dienu arhīvs ir slēgts un ar arhīva vadītāja atļauju to var izmantot tikai īpašos pētniecības jautājumos.

Saistībā ar arhīva un bibliotēkas darbību ir jāstrādā ar vairākiem praktiskas dabas jautājumiem. Pastāv ļoti neliels skaits dokumentu, kas dokumentē dāvinājumus kā arhīvam, tā bibliotēkai. Nav rakstītu noteikumu par to, kādus materiālus vajadzētu vākt bibliotēkai un ko ar to darīt. Nav noteikta ikgadēja ienākušo materiālu saraksta.

Visbeidzot, rodas jautājums par grāmatu sūtīšanu Igaunijas bibliotēkām. Vai joprojām ir nozīme sūtīt, piemēram, ORTO un EKK publikācijas un tādus izdevumus angļu valodā, kā *National Geographic* un enciklopēdijas? Atbildei uz šo jautājumu ir jānāk no Igaunijas puses. Kopš bibliotēka un arhīvs pieder Tartu institūtam, tās direktoram šie jautājumi ir pamatīgi un nopietni jāpārdomā visdrīzākā laikā.

Piemēri par citiem arhīviem un bibliotēkām Kanādā

Pēckara igauņu imigranti sastopami visās Kanādas daļās, kaut gan lielākā daļa apmetušies lielākās pilsētās. Daudzas organizācijas, kuras viņi dibinājuši, tagad pakāpeniski piedzīvo norietu, jo šī paaudze izmirst un brīvprātīgo ir liels retums. Pastāv draudi, ka atsevišķu cilvēku un biedrību vēstures liecības pazudīs, ja netiks pieliktas pūles tās savākt, katalogizēt un saglabāt. Zemāk minētie piemēri nav izsmeljoši, tomēr tie norāda uz tām problēmām, kādas pastāv, kā arī uz to saglabāšanas grūtībām.

Pašā Toronto pastāv vismaz četri nozīmīgi arhīvi un bibliotēkas, kuras vada brīvprātīgie: Centrālais arhīvs (Keskariiv) Igauniju namā un Tartu institūtā – tajās abās savākts ļoti plašs materiālu klāsts –, kā arī divās igauņu baznīcās. Arhīvs un bibliotēka Sv. Andreja baznīcā brīvprātīgā trūkuma dēļ patlaban ir aizmidzis ziemas miegā. Blakus grāmatām, galvenokārt daiļliteratūrai, tajā atrodas laikrakstu izgriezumi un fotogrāfijas, kas atspoguļo baznīcas darbību, kā arī baznīcas biļeteni, dziesmu lapiņas un tā tālāk. Tajā nav ne sarakste, ne cita veida dokumenti, kas attiektos uz kongregācijas notikumiem. Sv. Pētera baznīcas arhīvs joprojām ir ļoti aktīvs. Bez fotogrāfijām, baznīcas izdevumiem, dziesmu lapiņām, konfirmācijas materiāliem un tā tālāk tajā ir rēķinu grāmatas, dokumenti, kas saistīti ar baznīcas celtniecību un neliela tās pirmā mācītāja sarakste.

Kalgari Igauniju biedrība, kas dibināta pirms 60 gadiem, atrodas ievainojuma stāvoklī, jo trūkst interese par darbu no šīs biedrības pēcnācēju vidus. Arhīvs ir izšķirots, un vēsture uzrakstīta. Ir Igauniju skolas dokumenti un grāmatas. Pastāv problēma, ko darīt ar šiem materiāliem. Viena iespēja nodot Albertas arhīvam, kur acīmredzot ir materiāli par agrīnajiem ieceļotājiem, kuri ieradās Albertas provincē ap 1900.gadu. Albertas Igauniju kultūras mantojuma biedrības fonds, ko nodibināja šādu ieceļotāju pēcnācēji, ir izdevis vairākus atmiņu un ģimenes dzīvesstāstu sējumus, protams, angļu valodā. Kultūras mantojuma biedrība nākotnē varētu uzņemties šī agrīnā perioda turpmāko izpēti un izvietot svarīgākos materiālus.

Beidzot Otavā ir Kanādas Nacionālā bibliotēka un arhīvs. Tajā glabājas vismaz trīs arhīva materiālu kolekcijas, kas attiecas uz igauņiem. Liekas, ka to saglabāšana nākotnē ir garantēta. Tajā ietilpst:

- Medsinvelejas (*Medicine Valley*) Igauniju biedrība (1910-1984). Šajā kolekcijā ir sarakste, sapulču protokoli, finanšu dokumenti un līdzīgi materiāli. (Tartu institūta bibliotēkā glabājas šīs bibliotēkas grāmatas.)
- Igauniju grāmatu apgāds ORTO, ko dibināja Andress Laurs un kurā atrodama sarakste, manuskripti, salikuma slejas, korektūras, finanšu un citi dokumenti no 1950. līdz 1973. gadam, pavisam 21,5 metri tekstuālo dokumentu;

- Alfrēda Kurlenta kolekciju veido sarakste, raksti par igauņu folkloru, sarakste ar dažādām igauņu organizācijām un Kanādas igauņu interviju skaņu ieraksti.

Kāda nākotne ir igauņu arhīviem un bibliotēkām Kanādā?

Ir vismaz trīs jautājumi, kādus var uzdot par igauņu arhīviem Kanādā:

- Cik daudz vēsturisko liecību tur glabājas?
- Kādus materiālus ir nozīmes saglabāt?
- Kur tiem būtu jāglabājas?

Kas attiecas uz pirmo jautājumu, tad ir skaidrs, ka, par spīti tam apstāklim, ka igauņu arhīvu pastāvēšana Kanādā galvenokārt ir atkarīga no brīvprātīgajiem darbiniekiem un ziedojumiem, ievērojams materiālu daudzums ir savākts un ir pieejams zinātniekiem, kuri ieinteresēti to igauņu bēgļu vēsturē, kuri nonākuši Kanādā.

Atbildot uz otro jautājumu, būtu jāpiezīmē, ka šīs kolekcijas ir to cilvēku kolektīvā atmiņu daļa, kuri, būdami atdalīti no Igaunijas, ieradās Kanādā veidot jaunu dzīvi. Kopš Kanādas valdība nodarbojas ar multikultūras politiku, kas mudina un atbalsta dažādu etnisko grupas valodu un kultūras identitātes saglabāšanu, ir svarīgi, ka igauņi Kanādā saglabā šejienes multikultūrālās mozaikas daļu. Tādēļ igauņu kultūras mantojums tiek papildināts, sperot aktīvus soļus, lai iedrošinātu pēckara imigrantus un to pēcnācējus ziedot savas personīgās pagātnes liecības un organizāciju vēsturi arhīviem, lai tie tiktu saglabāti, katalogizēti un būtu pieejami pētniekiem. Galvenā grūtība ir tajā apstākļī, ka daudzas kolekcijas ir nezināmas. Pirmais, kas būtu jāizdara - ar sabiedrības līdzdalību noteikt vismaz šo kolekciju rašanās vietu un veikt kolekciju vērtību ekspertīzi. Tartu institūta arhīvs laipni pieņem visus vēsturisko materiālu dāvinājumus. Arī tas būtu liels solis uz priekšu, ja nelielās dokumentu kolekcijas koncentrētu dažos arhīvos. Pastāv strīdi par to, vai visi arhīvam dāvinātie materiāli būtu jāglabā, jo nevar pateikt kādos virzienos nākotnē notiks pētniecība. Tomēr, raugoties uz to, ko līdz šodienai ir savācis Tartu institūts, ir grūti noticēt, ka tas viss ir glabājams.

Beidzot pēdējais jautājums, kas saistīts ar šo problēmu – kas izmantos igauņu arhīvus un bibliotēkas un kur šiem materiāliem būtu jāglabājas? Tā kā šis materiāls ir pamatdaļa no vēstures par igauņiem Kanādā, tas pieder Kanādai kā liecība par tiem, kuri šeit ieradās veidot jaunu dzīvi. Un mūsdienās nav nekādu problēmu pētniekiem ceļot no Igaunijas uz Kanādu. Kamēr pastāv Igaunu studiju katedra Toronto universitātē, būs nepieciešami pētniecībai avoti igauņu valodā. Kā uzmundrinoša zīme ir arī Tartu koledžas padomes lēmums 2006.gadā sākt piebūves celtniecību koledžai. Šajā piebūvē paredzētas papildus platības arhīvam un bibliotēkai, mākslas galerijai un lekciju zālei.

Tomēr nav apejams fakts, ka to cilvēku skaits, kuri Kanādā igauņu valodu izmanto kā sarunvalodu, ir maz. Patlaban dažas igauņu biedrības tiek slēgtas tādēļ, ka atsevišķos gadījumos imigrantu pēcnācēji nav ieinteresēti turpināt to darbu. Loģiski, ka Igaunijas arhīvi, kuriem tā ir profesionālā nodarbošanās, varētu būt vislabākā vieta glabāšanai. Protams, no mūsu puses raugoties, pastāv noteiktas, kaut arī nelielas, bažas par drošību nākotnē no valsts puses, kas atrodas blakus – no Krievijas. Ir arī grūti noteikt, cik liela interese ir Igaunijas zinātniekos par Kanādas igauņu vēsturi. Kur galu galā glabāsies aizjūras igauņu arhīvi, tas prasīs nopietnas diskusijas nākotnē.

Tulkojis Māris Brancis